

Љубомир Кљакић

**ОПШТИ УМ - GENERAL INTELLECT
КАРЛА МАРКСА И КЛАТНО
УМБЕРТА ЕКА У СВЕТУ
КОРПОРАТИВНЕ ДИСТОПИЈЕ**

Сажетак

У раду се разматра актуелност концепта „општи ум, general intellect“ Карла Маркса (Основе критике политичке економије, 1857-1858) унутар текуће историјске демисије светског (капиталистичког) система, односно „краја капитализма“. Већ четрдесет година тај процес се одвија у складу са Марксовим открићем да „капитал... ради на свом властитом укидању као облик који господари производњом“. „Крај капитализма“, односно историјска демисија светског (капиталистичког) манифестује се, с једне стране, као светски поредак корпоративне дистопије, а са друге, истовремено, као Четврта револуција света. Централну улогу у овом склопу догађаја има „општи ум, general intellect“ Карла Маркса.

Кључне речи: Карл Маркс, капитализам, образац, „фрагмент о машинама“, „општи ум, general intellect“, крај капитализма, Четврта револуција, политичка економија информација, алтернативе, Умберто Еко.

Једног раног фебруарског јутра 1858, нешто после 4 сата, у викторијанском Лондону, главном граду „империје у којој Сунце никада не залази” и граду који се истовремено гуши у „Великом смраду” („the Great Stink”), како је названо то време отровних, колеричних испарења која се шире из Темзе загађене индустријским отпадом и фекалном канализацијом, усред економске кризе која је 1857-1858-1859. потопила стотине банака у САД, УК и Француској, за радним столом у свом (изнајмљеном) стану у кварту Вест Кентиш Таун (Графтон Терас 9, данас број 46), извесни политички изгнаник и емигрант, четрдесетогодишњи доктор филозофије и револуционар из Пруске, протеран из те земље 1849, одмах после слома велике европске револуције 1848, човек који у том часу издржава своју породицу као европски дописник радикално либералног њујоршког дневника *New York Daily Tribune* – сарадњу са овим листом започео је августа 1852, а наставиће је до фебруара 1861– већ другу годину мучио се радећи на рукопису веома амбициозно замишљене књиге коју, како ће се ускоро испоставити, на крају и неће објавити. Биће, наиме, незадовољан својим крајњим резултатом, архитектоником књиге и уопште стилем свог излагања, чврсто уверен да је на тако незадовољавајући исход пресудно утицала болест јетре која га је мучила док је на књизи радио. Овог раног фебруарског јутра 1858, написао је *II. Пододељак Другог одељка Треће главе* тог дела.

Иако ће рукопис ове књиге оставити незавршен и непознат за наредних сто година, идеје које је у том рукопису артикулисао наш писац, постаће његово животно дело – наставиће да их развија наредних четврт века, све до краја. Следствено, после сто година од када је написана, ова необјављена, деценијама непозната књига, испуниће такође своју судбину. На централној светској позорници идеја заиграће улогу великог открића, улогу инспиративне и подстицајне књиге, као што ће се то испоставити у деценијама после 1939. и 1941. када је у Москви први пут било објављено њено двотомно издање на немачком, пишчевом матерњем језику – издање које ће, готово у целини, пропасти у Другом светском рату – и 1953. када је ово московско издање обновљено у Источном Берлину, а посебно од шездесетих и седамдесетих година 20. века, када су објављени

њени преводи на друге језике (преводи на руски, француски и италијански, објављени су 1968, превод на енглески 1973, а превод на хрватско-српски 1974) и када се њена рецепција разгранала у више школа критичког мишљења и политичког активизма радикалне левице.

У сваком случају, оног раног фебруарског јутра 1858, лондонски дописник угледног њујоршког листа овако је, у *11. Пододелјку Другог одељка Треће главе* књиге на којој је радио, формулисао своје главно животно откриће: „Капитал... ради на свом властитом укидању као облик који господари производњом.“

Лондонски дописник њујоршког листа био је др Карл Маркс (5. мај 1818 - 14. март 1883), књига о којој је реч позната је као *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie, Основи критике политичке економије*, а овде наведено место преузето је из југословенског издања дела Маркса и Енгелса у 46 томова.¹

До открића да „капитал... ради на свом властитом укидању као облик који господари производњом“, Маркс је дошао у „тренутку“ кризе 1857 - 1858,² на самом почетку кризе коју ће, већ следеће 1859, покренути „паника на берзи“ у Њујорку и Лондону,³ у јеку „потопа“ како је ове

1 Karl Marx, Feidrich Engels: *Dela*, MED, 1- 46, Institut za međunarodni radnički pokret - Prosveta, Beograd 1968 - 1979; Karl Marx: *Osnovi kritike političke ekonomije (Rukopis iz 1857 - 1858)*, превели: Branko Petrović, Gajo Petrović, Moša Pijade, предговор: Gajo Petrović, (19) VII-XX, 19-20, Beograd, 1979, 20, „Drugi deo [Odeljak 11. [Strojevi i nauka u službi kapitala]]“, 69.

2 Пропаст банака у САД 1857, који се 1858. „прелио“ у УК и Француску. Кримски рат, познат и као Источни рат у коме је војни савез УК, Француске, Турске и Сардиније од октобра 1853. до фебруара 1856, ратовао против Русије која је тај рат изгубила, претходио је кризи 1857 - 1858. Размере и дубину ове кризе, веома добро рефлектује стављање под директну власт краљице Викторије и њеног кабинета Источноиндијске компаније - East India Company, ЕИС (основана 1600), која је од 1757. па до експропријације од стране монарха 1858, владала индијским потконтинетом као суверени корпоративни администратор. Криза 1857-1858. и криза 1859. генерисале су услове за амерички грађански рат који се 1861 - 1865. водио између северних и јужних држава, односно између снага новог индустријског капитализма и снага традиционалне аграрне аристократије.

3 Практично симултани слом њујоршке и лондонске берзе. За опис тог склопа догађаја, в. David Morier Evans: *The history of the commercial crisis, 1857-1858 and the stock exchange panic of 1859*, Groombridge, London, 1859, Internet Archive, <https://ia801409.us.archive.org/28/items/historyofcommerc00evan/historyofcommerc00evan.pdf>

догађаје назвао у једном писму Фридриху Енгелсу из 1857, али и са богатим искуством некога ко је савременик криза̂ које су претходиле „потопу“ из 1858.⁴ Данас знамо, управо захваљујући Марксовом открићу, како талас криза капитализма којима је он био савременик до 1858, као и талас криза̂ којима ће бити савременик до краја живота 1883,⁵ уосталим као и сви каснији таласи криза̂ капитализма, представљају унутрашње својство капитализма од прве појаве на сцени историје до данас,⁶ укључујући, разуме се, и саму историј-

- 4 Криза 1847 – 1849. (слом британског финансијског тржишта и крај индустријске експанзије коју је покренуло увођење железничког транспорта 1847.); криза и револуција 1848 – 1849. (колапс британских финансија отворио је простор за ове догађаје у Европи); „Паника 1837“ (пропаст банака у САД и петогодишња рецесија после тога); „Паника 1825“ (општа рецесија у УК, пропаст бројних банака и угроженост саме Енглеске банке, Bank of England, која се нашла на ивици банкрота).
- 5 Француско-пруски рат од 19. јула до 10. маја 1871; Париска комуна проглашена 18. марта 1871. и ликвидирана током „Крваве недеље“ 21 - 28. маја 1871.; „Дуга депресија 1873 - 1879“, паника због слома бечке берзе, покренула је кризу у САД (банкротирало 10 савезних држава, 18.000 компанија, укључујући и 89 железничких компанија, пропало више стотина банака), захватила је Латинску Америку (Чиле) и практично читаву Европу (Аустро-Угарска, Француска, Велика Британија, Италија, Русија, Немачка); отварање „Источног питања“ и реконфигурација моћи у Европи 1875 – 1878. (Невесињска пушка 1875, Берлински когрес 1878), представља главну манифестацију политике интересних сфера и тајне дипломатије великих сила током „Дуге депресије 1873 - 1879“. Исто тако, показало се да је сама „Дуга депресија 1873 - 1879“, била тек прва секвенца дубље и дуготрајније кризе. Реч је о кризи која се данас назива “Дуга депресија 1873 - 1896”. Она је генерисала услове за Први светски рат.
- 6 Године 1345. банкротирале су банка породице Перучи и банка породице Барди, две највеће фирентинске и европске банке 14. века; слом низоземске економије изазван *тулипоманијом*, првим модерним финансијско-кредитним „балоним“ који је пукао 1637. и потопио низоземску привреду, са крупним последицама на европску економију уопште; криза УК позната као „Мехур Јужног мора“ 1720; банкрот француске Компаније Мисисипи 1720; криза 1763, која је отпочела у Амстердаму са пропашћу компаније Leendert Pieter de Neufville, а затим се проширила у немачке и скандинавске земље; криза 1772. коју је, симултано у Лондону и Амстердаму, покренуо слом банке Neal, James, Fordyce and Down.; „Паника 1785“ која је захватила САД; „Паника 1792“, такође у САД; „Паника 1796 - 1797“ која је захватила УК и САД; банкрот Данске 1813; „Пост-Наполеонова рецесија“ од 1815; „Паника 1819“, односно привредна рецесија у САД, праћена пропашћу многих банака, као врхунац првог америчког економског циклуса.

ску кризу капитализма чији је савременик, сведок и учесник наша генерација.⁷

Данас, такође, знамо и то да је криза друго име за капитал/капитализам, да је трајекторија капитала/капитализма исто што и трајекторија кризе, да су појмови капитал/капитализам и криза два имена једне те исте историјске структуре и свих њених појавних облика и да због властитих унутрашњих, структурних својстава капитал од самог свог „почетка“ „... ради на свом властитом укидању као облик који господари производњом“.

Да, ово је можда и највеће откриће међу свим другим великим открићима која су у часу великог „потопа“ 1858. успостављала и одржавала унутрашњу равнотежу људског света. За ова открића, апокалиптична 1858, година „краја света“ који се тада није догодио, била је, нимало парадоксално, једна добра година.⁸

7 Историјска демисија светског (капиталистичког) система, као историјска криза капитализма - последња криза капитализма који свет познаје од „дугог 16. века“ до данас, дакле за протеклих 600 година - неповратно је покренута 1972-1975. године. Завршиће се са окончањем *четвртог секуларног циклуса* Фернана Бродела и са успостављањем једног новог, не нужно и бољег, светског система око године 2056. О предмету историјске кризе, односно историјске демисије капитализма као светског система, нарочито Fernan Brodel: *Podela prostora i vremena u Evropi*, превод [Fernand Braudel: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle*, I-III, Armand Colin, Paris, 1967 (I), 1979 (II,III), III, 11-70] i редакцијске напомене: Mile Vitorović , u *Svetski kapitalistički sistem. Od privrede sveta do svetske privrede*, приредили: Dušan Pirec, Miomir Jakšić, *Ekonomika*, Beograd, 1987, 59-127; интегрални превод, Fernand Braudel: *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII stoljeća*, I-III, *Strukture svakidašnjice* (I), *Igra razmjene* (II), *Vrijeme svijeta* (III), (1967, 1979, 1979) August Cesarec, Zagreb, 1992; или, исто, Fernan Brodel: *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII veka*, I-III, *Struktura svakodnevice* (I), *Igre razmene* (II), *Vreme sveta* (III), (1967, 1979, 1979) Stylos art, Novi Sad, 2007; Imanuel Volerstin: *Moderni svetski sistem* 1-4, (1974, 2011) I-II, CID, Podgorica, 2012.

8 Године 1858. у другој години Марксовог „потопа“, у Теби, Египат, откривен је први од два најстарија староегипатска математичка рукописа која су стигла до нашег времена; по свом аутору или преписивачу, чије је име забележено на самом документу, назван је *Ахмесов папирус*, а данас је познатији као *Риндов математички папирус* (по имену трговца антиквитетима који је дошао до тог документа); *Ахмесов папирус* датован је у 1650. годину п.н.е.; још старији староегипатски математички документ *Московски математички папирус* или *Голеничев математички папирус*, откривен је 1892. или 1893, такође у Теби, а датован је у 1850. годину п.н.е. Такође 1858, Феликс Надар, управљајући балоном, снимио је прву фотографију из ваздуха, Чарлс Дарвин је први пут

У *Основама критике политичке економије*, Маркс је показао да „капитал... ради на свом властитом укидању као облик који господари производњом“, тако што је открио, а колико је то било могуће и осветлио, општа историјска и друштвена својства капитала као начина производње – роба, робна производња, фетишизам робе, отуђење, профит, капитал, рад, класна структура, концентрација капитала, закономерност и цикличност криза... Открио је да се сваки историјски манифестовани облик капитала/капитализма, ма колико његов стварни лик био невидљив, маскиран или мистификован (институционално, идеолошки, јуристички, културолошки, религиозно... итд.), закономерно и без изузетка репродукује у складу са јединственим и константним скупом унутрашњих релационих принципа који су његов идеални, апстрактни модел, његов координатни систем, општи образац, његов смисао. Било је то, да парафразирам Хераклита, откриће оног унутрашњег, добро скривеног, невидљивог склопа, оног логоса капитала, који је јачи од сваког свог спољашњег и видљивог облика.

Решавајући „загонетку“ и „тајну“ капитала, дешифрирајући његове „хијероглифе“ и скидајући „маске“ и „завесе“ иза којих се капитал скрива, Маркс је открио могућност за излазак из гвозденог загрљаја капитала, за транзицију и трансформацију људског друштва из постојећег динамичког стања „нејасности“ у ново динамичко стање „јасности“, из постојећег друштвеног поретка „непрозирности“ у нови друштвени поредак „прозирности“.⁹ Захваљујући Марксу и његовом открићу, апстрактни модел капитала, његов унутрашњи координатни систем, његов невидљиви релациони

објавио главне идеје своје теорије еволуције, а немачки математичари Аугуст Фердинанд Мебиус и Јохан Бенедикт Листинг, који је 1847. у математику увео појам „топологија“ и утемељио топологију као математичку дисциплину, независно један од другог, открили су и објаснили *Мебиусову траку*, ексцентрични дводимензионални, ротирајући простор без „почетка“ и без „краја“. Исто тако, британски математичар Артур Кејли, објавио је математичку „теорију матрица“, Роберт Овен је завршио свој „миленијумски пројекат“ и напустио овај свет, а прва изложба фотографија у историји била је одржана у Лондону... итд.

9 Marija Janjion: *Romantizam, revolucija, marksizam*, Nolit, Beograd, 1976, стр.104-105.

образац, његова матрица, matrix,¹⁰ постао је „прозиран“, „јасан“ и видљив – капитал је комплексно и динамично структуриран друштвени однос који се ритмички креће по свом нарочитом таласном обрасцу. Зато је криза друго име капитала и зато је таласна путања капитала исто што и таласна путања кризе.

Своје откриће из 1858, Маркс је овако представио у *Капиталу I* из 1867. године:

„Огромна способност фабричког система да се на махове шири и његова зависност од светског тржишта нужно изазивају грозничаву производњу која повлачи за собом препуњеност тржишта, са чијим сужавањем наступа парализа. Живот индустрије претвара се у низ периода средње живахности, полета, хиперпродукције, кризе и застоја. Неизвесност и нестабилност којима машинска производња излаже радничково запослење, а с тим и радников животни положај, постају нормална појава услед наизменичности тих периода индустријског циклуса. Сем у периоду полета, међу капиталистима бесни најжешћа борба око индивидуалног места на тржишту. То место стоји у управној сразмери према

10 Појам (срб.) „матрица“, (енгл.) „matrix“ (у значењу: „материца“, „родно место“, „окужење“, „средина“, „посредник“, „калуп“, „образац“), дериват је од (срб.) „матера“, „мајка“, (гр.) „mitéra“ - „μητέρα“, (лат.) „mater“; деривати су још: (гр.) „metra“ - „μέτρα“, (срб.) „мера“, (гр.) „husteria“ - „ύστερα“, „delphys“ - „δελφύς“, „matrix“ - „μάτριξ“, (лат.) „uterus“, (срб.) „постељица“, „материца“... итд.; „матрица“, „matrix“, означава окужење у коме се нешто развија, то је посредник који окружује и обезбеђује неки процес раста и развоја; у математици и гравитирајућим дисциплинама „матрица“, „matrix“ представља ректангуларни, односно правоугаони низ количника или израза (бројева, симбола, исказа) у редовима и колонама који се третира као један ентитет и којим се управља према одређеним правилима; м. се користи за опис линеарних једначина, линеарних трансформација, за складиштење и чување података који зависе од два параметра; м. је основни инструмент у линеарној алгебри и теорији матрица; у математици, појам „матрица“, „matrix“ први је употребио и дефинисао британски математичар Џејмс Џозеф Силверстер, у два рада из септембра 1850; неколико година доцније, управо у јануару 1858, дакле месец дана пре него што је Маркс написао „11. Пододељак“ из „Другог одељка Треће главе“ *Основа критике политичке економије*, Артур Кејли, још један британски математичар, поставио је математичку теорију матрица; историја употребе „матрице“, „matrixa“ као математичко-филозофског инструмента и метода може се реконструисати од Питагоре и питагоровца из 6. века п.н.е., затим преко Платона и његовог квадрата из 4. веку п.н.е. па до данас; „матрица“ се користи у *Девет поглавља о вештини математике*, *Jiūzhāng Suànshù*, кинеском математичком рукопису из 2. века н.е.

јефтиноћи производа. Поред тога што то рађа супарништво у примени усавршених машина које замењују радну снагу и нових метода производње, наступа увек и један моменат кад се за појефтињењем роба тежи насилним обарањем најамни-не испод вредности радне снаге.¹¹

Захваљујући, дакле, Марксу и његовом открићу из *Основа критике политичке економије*, капитала је постао „прозиран“ и „јасан“, постао је *заиста* видљив.

Тако је постало видљиво и то да капитал/капитализам такође не одступа од оног *аксиома моћи*¹² који је, изгледа, стар колико и писана историја људског рода – наиме, пренос знања, *translatiio studii*, увек и без изузетка, претходи успостављању моћи, *translatio imperii*. У посебном случају капитала, то значи да капитал посредством сложених процеса присвајања и акумулације укупног друштвеног знања – целокупне „друштвене науке“, како каже Маркс – заправо „апсорбује (укупну друштвену) акумулацију знања и вештина“, другим речима у потпуности присваја целокупну друштвену акумулацију „опћих производних снага друштвеног мозга“.¹³

Због тога се „производна снага капитала развија... с тим опћим напретком што га капитал бесплатно присваја“.¹⁴ И зато се „знање... у машинерији појављује као нешто туђе, изван радника, а живи рад као потчињен самостално дјелујућем одређеном раду. Радник се појављује као сувишан уколико његова дјелатност није условљена потребом (капитала).“¹⁵ Следствено, „тенденција капитала (јесте) да производњи даде научни карактер, а да непосредан рад унизи до пуког момента тога процеса.“¹⁶

Овај историјски „тренутак“ достиже се, достигнут је, тек онда када „је велика индустрија већ достигла виши

11 MED, исто, Karl Marx: *Kapital*, I-III, 21, 22, 23, *Kapital* I, 13. глава - Машине и крупна индустрија. IV оделјак, 7, 21, 1977, 400-401.

12 Љубомир Кљакић: *Аксиом моћи*, video-интервју, разговор водио Milan Vidojević, серијал *Portret*, Beograd, 12. 08. 2009, Vimeo.com, <https://vimeo.com/6066134>.

13 Karl Marx: *Osnovi kritike političke ekonomije*, исто, стр.67.

14 Исто, 67-68.

15 Исто, стр. 68.

16 Исто, стр. 68.

ступањ и када су све науке стављене у службу капитала, а с друге стране, постојећа машинерија већ сама пружа велика средства. Проналазак тада постаје трговачки посао, а примјена науке на непосредну производњу гледиште које је одређује и подстиче. / Међутим, ово није пут који је довео до машинерије у цијелини, а још мање пут који она слиједи у детаљу. Тај пут је анализа која подјелом рада све више претвара операције радника у механичке, тако да на извјесној тачки на њихово мјесто може ступити механизам. (*An economy of power.*) То је, дакле, одређени начин рада директно пренијет с радника на капитал у облику строја, а тим је преношењем његова властита радна снага обезвријеђена. Отуд борба радника против машинерије. Оно што је било дјелатност живог радника, постаје дјелатност строја. Тако се раднику грубо-осијетилно супротставља присвајање рада од стране капитала, односно капитал као онај који апсорбира у себе живи рад – ‘као да га љубав мори’:“ („als hatt’ es Lieb im Leibe“, Goethe, *Faust*, I deo, Auerbachov podrum, н. Љ.К.)¹⁷

Тек када се ово догоди, капитал се историјски успоставља као капитал, „као моћ над живим радом, и уопће ступањ у којем је капитал себи потчинио процес производње.“¹⁸

Противуречност је, међутим, у томе, што „машинерија не би изгубила своју употребну вриједност кад би престала да буде капитал. Из тога што је машинерија најприкладнији облик употребне вриједности сталног капитала нипошто не слиједи да је потчињавање под друштвени однос капитала најприкладнији и коначни друштвени однос производње за примјену машинерије.“¹⁹ Динамика претварања „процеса производње из једноставног процеса рада у научни процес“,²⁰ као ток догађаја и трансформација (производних, научних, технолошких, културолошких, друштвених, других) без којих капитал није могућ, истовремено представља производњу и репродукцију услова и облика који су историјски фактори његовог само-укидања, као „облика који господари производњом“.

17 Исто, стр.71-72.

18 Исто, стр.68.

19 Исто, стр.68.

20 Исто, стр.69.

Факторе само-укидања капитала/капитализма које је идентификовао 1858, Маркс именује овако:

- „друштвени мозак“,²¹
- „знања и вештине“,²²
- „друштвена наука“,²³
- „знање“,²⁴
- „опредмећени рад“,²⁵
- „научни процес“,²⁶
- „све науке стављене у службу капитала“,²⁷
- „наука и технологија“,²⁸
- „органи човековог мозга“,²⁹
- „опште друштвено знање, *knowledge*“,³⁰
- „општи ум, *general intellect*“,³¹
- „производне снаге не само у облику знања, већ и као непосредни органи друштвене праксе“.³²

Ови фактори само-укидања капитала/капитализма су „производне снаге и друштвени односи – обоје различите стране развитка друштвеног индивидуума – (које) изгледају капиталу само као средство, и за њега и јесу само средство да би производио полазећи од своје ограничене основице. Али они су материјални услови за њено дизање у зрак.“³³

Било је потребно преко сто година па да Марксове идеје из фебруара 1858, превале дуг и неизванпут из лавиринта невидљивог света идеја, али и невидљивог света опште структурне и коњуктуралне историје, до видљивог простора опште догађајне историје и његове јавности. Ритам *секуларних циклуса* Фернана Бродела осигурао је та-

21 Исто, стр.67.

22 Исто, стр.67.

23 Исто, стр.67.

24 Исто, стр.68.

25 Исто, стр. 68.

26 Исто, стр. 68-69.

27 Исто, стр. 71-72.

28 Исто, стр.72.

29 Исто, стр.74.

30 Исто, стр.74.

31 Исто, стр. 74.

32 Исто, стр. 74.

33 Исто, стр. 73.

кав исход. У овом конкретном случају реч је о *Четвртом секуларном циклусу* који је своју највишу тачку, „место где се преокреће секуларна тенденција“ и које „обележава кризу“, достигао 1974. године.³⁴ Предмет, људско друштво под капиталом, сусрео је своју идеју, идеја је сусрела свој предмет, онда када је то постало могуће, неизбежно и потребно – око 1974. године када је историјска демисија светског (капиталистичког) система била неповратно покренута, а са њом, истовремено, и први талас *Четврте револуције* са њеним информационим технологијама.

Примарни простор раста и *примарно* средство да се раст осигура за *Четврту револуцију* није **материја**, као што је у био случај у *Првој* (палеолит) и *Другој* (неолит) револуцији, нити је то **енергија** као што био случај у *Трећој револуцији* (савременост, перпетум мобиле светског капиталистичког система), него је то онај трећи (или први, у зависности од одговора на питање шта чему претходи) градивни елемент Универзума – **информација**.

Имамо ли у виду да је овде реч о току догађаја који су покренути у „тачки“ *Четвртог секуларног циклуса* где се „преокреће секуларна тенденција“ која „обележава кризу“, дакле 1974. године, онда је јасно то што је први талас *Четврте револуције* заснован на политичкој економији информација – капиталистичка производња, експлоатација и транспорт информација, манипулација информацијама, у бинарном виртуелном простору. Са информационим технологијама и политичком економијом информација, *Четврта револуција* данас представља први, зато и примитивни, супститут за *Други биогеохемијски принцип, ноосферу и психозоику еру* Владимира Вернадског из 1926;³⁵ за централну улогу свести и концепт ума као траке скупова компресованих догађаја, „јединих догађаја који су нам познати другачије него по својим математичким и случајно уоченим својствима“, Бертранда Расела из 1927;³⁶ или за „светски мозак“ Херберта

34 Fernand Brodel: *Podela prostora i vremena u Evropi*, исто, стр. 116-124; опширније, напомена 7.

35 Vladimir Vernadsky: *The Biosphere* (ру., 1926; фр., 1929; срб. 1960), Synergetic Press, Oracle, Arizona, 1986, 18, 79-82.

36 Bertrand Russell: *An Outline of Philosophy*, Unwin Paperback, London, 1927, 281; наведено према, *The Bertrand Russell Dictionary on Mind, Matter & Morals*,

Џорџа Велса из 1936-1938.³⁷ Заокружену слику овог стања чињеница добићемо када у разматрање *Четврте револуције* уведемо целокупну структуру на којој се она заснива. Реч је о интегрисаној структури **четири терестријалне еволуције**.³⁸

Управо због тога што се заснива на политичкој економији информација – капиталистичка производња, експлоатација и транспорт информација, манипулација информацијама, у бинарном виртуелном простору – *Четврта револуција* је оптимални простор за Марксов „општи ум, *general intellect*“, иако сâм Маркс тај појам користи само на једном месту у *Основама критике политичке економије*. И заиста, под актуелним претпоставкама *Четврте револуције*, њене политичке економије информација, њених информационих технологија, њеног манипулисања информацијама и њеног бинарног универзума, појам „општи ум, *генерал интелект*“ употребљава се од 1999 - 2000, за именовање свих фактора само-укидања капитала/капитализма из „фрагмента о машинама“, односно из *11. Пододељка Другог одељка Треће главе Марксових Основа критике политичке економије*.³⁹

edited, with an Introduction, by Lester E. Denonn, (1952), A Citadel Press Book, Carol Publishing Book, New York, 1993, стр. 149-150.

37 H. G. Wells: *World Brain*, Methuen & Co., London, 1938.

38 Љубомир Кљакић: *Студије будућности 1987-2004*, Народна књига-Алфа, Београд, 2005, „Последњи циклус последње кризе или ритам будућности (11. септембар 2002)“, стр.241-255.

39 Antonio Negri: *Marx beyond Marx. Lessons on the Grundrisse*, (1978-1979) Automedia - Pluto, New York - London, 1991; Nick Dyer-Witheford: *Cyber-Marx. Cycles and Circuits of Struggle in High Technology Capitalism*, University of Illinois Press, Champaign, Ill, 1999; Carlo Vercellone: „From Formal Subsumption to General Intellect: Elements for a Marxist Reading of the Thesis of Cognitive Capitalism“, *Historical Materialism*, Brill Academic Publishers, 2007, 15 (1), 13-36; Massimo De Angelis: *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capital*, Pluto, London, 2007; Paolo Virno: „Angels and the General Intellect: Individuation in Duns Scotus and Gilbert Simond“, *Parrehsia Journal*, No. 7, 2009, 58-67; Omar Hamed (Auckland, Aotearoa/New Zealand): „Lessons from defeat: Antonio Negri, autonomist Marxism and anarcho-syndicalism from seventies Italy to today“, Libcom.org, 10 June 2009; W. F. Haug: „Historical-Critical Dictionary of Marxism. General Intellect“, *Historical Materialism*, Brill Academic Publishers, 2010, 18, 209-216; Patrick Cuninghame: „Autonomism as Global Social Movement“, *WUSA (WorkingUSA: The Journal of Labor and Society)*, Vol. 13, Dec. 2010, 451- 464; Crawford Spance, David Carter: „Accounting for the General Intellect: Immaterial labour and the social factory“, *Critical Perspectives on Accounting*, Elsevier Ltd. Published by Elsevier Ltd. , (22), 3, March 2011,

За ову ситуацију имамо да захвалимо теоријском и практичном доприносу групе мислилаца, оснивача и припадника, италијанског анархо-комунистичког покрета *Operaismo*, доцније познатог као *Autonomia*, или *Autonomia operaria*, у Европи и САД *Autonomism*, из шездесетих и седамдесетих година 20. века (Романо Алквати, Марио Тронти, Тони Негри, Паоло Вирно, Гаспаре Де Каро...).

Романо Алквати био је онај који је први, са „*Composizioni organica del capitale e forza-lavoro alla Olivetti*“, „Органски састав капитала и радне снаге у Оливетију“, својим текстом из 1961 (када је написан), односно 1962-1963 (када је текст делимично објављен), отворио врата за марксистичку, пост-марксистичку или уопште марксизмом инспирисану анализу информационих технологија и критику политичке економије информација која ће довести до данашње употребе појма „општи ум, *general intellect*“.⁴⁰ Овде је занимљиво то што су управо 1962 – као што ће показати развој догађаја у наредним годинама – биле артикулисане и концептуалне претпоставке за Интернет (доцније и његову Светску мрежу), чији је примитивни прото-модел следствено и био постављен 1968-1973.⁴¹

pp. 304-315; Matteo Pasquinelli: „Italian Operaismo and the Information Machine“, *Theory, Culture & Society*, 2015, Vol. 32(3) 49-68 „Digitizing Karl Marx: The New Political Economy of General Intellect and Immaterial Labor“, *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, Vol.27, Issue 1, 07 Jan 2015, 123-137...

40 Romano Alquati: „*Composizioni organica del capitale e forza-lavoro alla Olivetti*“, I, II, *Quaderni Rossi* 2, 3, 1962, 1963; engl. Romano Alquati: „Organic Composition of Capital and Labour-Power at Olivetti (1961)“, Translated by Steve Wright, *View Point Magazine*, September 27, 2013, <http://viewpointmag.com/2013/09/27/organic-composition-of-capital-and-labor-power-at-olivetti-1961/>.

41 „... Данас, на пример, знамо и то да је ток догађаја који је довео до Интернета и његове Светске Мреже, такође био убрзан у време светске револуције 1968. Advanced Research Projects Agency, ARPA, Агенција за напредне истраживачке пројекте – организација коју је, као војни стратешки пројекат највишег степена поверљивости, влада САД основала још 1957. са циљем да понуди адекватне научне и технолошке одговоре САД на Спутник, први сателит у Земљиној орбити који је те године лансирао СССР – основала је управо 1968. године Мрежу агенције за напредне истраживачке пројекте, Advanced Research Projects Agency Net, ARPANET, чији је задатак био да више компјутера повеже у интегрисану, функционалну и комуникабилну нецентрализовану мрежу аутономних јединица – што сваком компјутеру омогућава да сачува своју пуну радну самосталност

Алкватијев чланак био је авангардан и иновативан искорак, сасвим у духу италијанске интелектуалне, политичке и културне сцене тих година и расправа које су је обележиле. Нарочито карактеристичне, биле су жестоке полемике поводом делатности нео-авангардне књижевне *Групе 63*, чији су чланови оптуживани да су „ирационални формалисти”, „закаснили футуристи” и, посебно, „опасни марксистички револуционари”. Међу њима, био је и Умберто Еко.

– и да тако реализује једну замисао која се јавила шест година раније. Наиме, команда ратног ваздухопловства САД ангажовала је 1962. своју корпорацију RAND да, под претпоставком прилика које могу настати после хипотетичког нуклеарног удара на територију САД и озбиљног нарушавања, или чак распада командно-комуникационог система, направи истраживање и студију одрживости комуникација између командно-контролних центара с једне стране, а са друге авиона и ракетних система с друге стране. Пол Беран (Paul Baran), истраживач корпорације RAND, направио је такво истраживање и у свом извештају предложио више решења за постављени проблем. Као оптимално решење, предложио је концепт *packet switched network...* Управо ову замисао мрежног повезивања више компјутера имао је 1968. године да практично реализује ARPANET. И заиста, већ 1969, постављена је прва функционална мрежа компјутера међу којима је остварен пренос пакета информација на даљину. Ова претеча Интернета имала је четири компјутера у четири лабораторије ангажоване у војним истраживањима на Калифорнијском универзитету у ЛосАнђелесу, SRI у Станфорду, на Калифорнијском универзитету у Санта Барбери и на Универзитету Јута. Капацитет преноса података ARPANET-а као прве функционалне компјутерске мреже био је 50Kbps. Године 1972, дизајниран је и први програм електронске поште, e-mail, а прво е-писмо прослеђено је кроз ARPANET. Због стратешког значаја постигнутих резултата за америчку војску, ARPA је исте године преименована у Агенцију за напредне одбрамбене истраживачке пројекте, The Defense Advanced Research Projects Agency, DARPA, а ARPANET у Мрежу агенције за напредне одбрамбене истраживачке пројекте, The Defense Advanced Research Projects Agency Net, DARPA; пројекат је био непосредно подређен Министарству одбране, Department of Defense, DoD. Посредством тзв. NCP, Network Control Protocol, мрежа је у том тренутку повезивала већ 23 компјутера са исто толико универзитета укључених у овај програм војних истраживања и развоја. Када је 1973, био дизајниран протокол касније назван TCP/IP, онда је то омогућило различитим компјутерима умреженим у DARPANET да се аутономно повезују и међусобно комуницирају. Тако су постављени темељи Интернета... Година 1995... била је, такође, година у којој је Интернет доживео и произвео праву информатичку, али и социјалну, културну и, нарочито, светску економску револуцију. Последице промена које је ова светска револуција изазвала 1995. године, на пример у Европи, упоређиване су са променама које је Европа доживела у револуцији 1848. године.” Љубомир Кљакић: *Kosmopolis. Ogled o celini sveta i upravljanju svetskim poslovima*, rukopis, Beograd, avgust 2005 - februar 2007, (184), e-izdanje, Beograd, 2010, napomena 66, Scribd.com, Published by: [Kljakic](http://Kljakic.com) on Jun 05, 2010.

Најзад, у таквом амбијенту, први пут у свету, објављена је прва студија о тада практично непознатим *Основама критике политичке економије* Карла Маркса. У читавом свету, наиме, тада је само незнатан број појединаца уопште чуо за московско и берлинско издање ове књиге, а још их је мање било који су имали прилику да је виде и прочитају. Један од оних малобројних који је имао прилику не само да набави и прочита московско издање из 1939-1941, него и да о том Марксовом делу напише двотомну студију *Zur Entstehungsgeschichte des Marxshen „Kapital“*, *Prilog istoriji Marksovog „Kapitala“*, био је Роман Ростолски. Прво издање ове студије Ростолског објављено је у Милану 1964.⁴²

Историја је, дакле, потврдила основаност Марксовог открића из 1858. Кристално јасно, ово стање чињеница види се из амбијента историјске кризе капитализма чији смо савременици током протеклих четрдесет година, а нарочито из перспективе друге деценије 21. века.

Данас, заиста, живимо у историјском „тренутку“ који је Маркс најавио 1858. Развој капитала/капитализма заиста је довео до отварања простора за прелазак људског друштва из поретка „нејасности“ и „непрозирности“ у поредак „јасности“ и „прозирности“. Заиста се догодило оно „претварање процеса производње из једноставног процеса рада у научни процес“,⁴³ са одлучујућом улогом коју овде има „општи ум, *general intellect*“ („органи човековог мозга“, „опште друштвено знање, *knowledge*“, „производне снаге не само у облику знања, већ и као непосредни органи друштвене праксе“, „друштвени мозак“, „знања и вештине“, „друштвена наука“, „знање“, „опредмећени рад“, „научни процес“;

42 Karl Marx: *Temelji slobode. Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse)*, превели: Branko Petrović, Gajo Petrović, Moša Pijade, предговор - Gajo Petrović: „Smisao i značenje Marxovih ‚Grundrissa‘“, поговор - Gajo Petrović, Naprijed, Zagreb, 1974, предговор V-XXXVI, поговор 337-345; Roman Rostolsky: (*Zur Entstehungsgeschichte des Marxshen „Kapital“*), *Prilog povjesti nastajanja Marxova „Kapitala“*, I-II, превод: Ivan Prpić, поговор: Hotimir Burger, Komunist, Beograd, 1975, поговор, II, 286-297; Gajo Petrović: *Odabrana djela*, I-IV, Naprijed-Nolit, Zagreb-Beograd, 1986, „Smisao i značenje Marxovih ‚Grundrissa‘“, III, 95-124; Karl Marx: *Osnovi kritike političke ekonomije (Rukopis iz 1857 - 1858)*, превели: Branko Petrović, Gajo Petrović, Moša Pijade, исто, предговор: Gajo Petrović, (19) VII-XX.

43 Karl Marx, исто, стр. 69.

„све науке стављене у службу капитала“; „наука и технологија“). Али, будући да „капитал... ради на свом властитом укидању као облик који господари производњом“,⁴⁴ данас се јасно види и то да је овај „општи ум, *general intellect*“, који има одлучујућу улогу у репродукцији капитала/капитализма, истовремено и главни услов за излазак из поретка „непрозирности“ и „нејасности“. Реч је о двострукој природи „општег ума, *general intellect*“-а. Истовремено, „општи ум, *general intellect*“ је и главни услов успостављања, изградње и очувања поретка капитала и главни услов за његово само-укидање, превазилажење, напуштање и алтернативу.

Круг се, дакле, затвара па је зато и било могуће да се сто четрдесет година од 1858, када је Кејли, у јануару, поставио математичку теорију матрица, а Маркс, у фебруару, написао „фрагмент о машинама“ – са централном улогом коју ће „општи ум, *general intellect*“ имати да одигра у „тачки“ врхунца поретка капитала која је, истовремено, и „тачка“ историјског преокрета – ова двојица, сасвим у складу са начелима *Четврте револуције*, њене политичке економије информација, њених информационих технологија, њене манипулације информацијама и њеног бинарног универзума, сретну 1999. и то посредством филма. Такође једног од облика „општег ума, *general intellect*“, чији су темељи, исто тако, постављени 1858. са спектакуларним Надаровим фотографијама из ваздуха и првом изложбом фотографије уопште. Наиме, *The Matrix*, неоготички SF филм из 1999 (са два наставка из 2012, *The Matrix Reloaded* и *The Matrix Revolutions*), америчких сценариста и режисера Вачовских (the Wachowskis) – Лана Вачовски (раније Лоренс Лари Вачовски) и њен брат Ендрју Пол Вачовски, раније познати као Браћа Вачовски (Wachowski Brothers) – учинио је да појам „матрица“, „matrix“, постане синоним и метафора за достигнуто стање чињеница о којима је Маркс писао 1858.⁴⁵

44 Karl Marx, исто, стр. 69.

45 Године 1999. овоме је свакако допринела и тада објављена књига *Cyber-Marx. Cycles and Circuits of Struggle in High Technology Capitalism, Sajeber-Marks* Ника Дајер-Витфорда (в. напомену 36). Марксове *Основе критике политичке економије* представљају снажно упориште за аутора *Cyber-Marxa*. Најзад, нема никакве сумње да је драматично уверљиву и снажну аргументацију за

Достигнута је „тачка“ историјског врхунца досадашњег светског поретка капитала са централном улогом коју „општи ум, *general intellect*“ има у тој ствари. У тој истој „тачки“ историјског врхунца досадашњег светског система, као светског поретка капитала, истовремено почиње и његово опадање, урушавање, трансформација и само-укидање. *Четврта револуција* је неповратно покренута, а један нови свет, не нужно и бољи свет, већ се види на хоризонту догађаја. Овај процес само-укидања капитала/капитализма и драматичног рађања новог света траје већ четрдесет година.⁴⁶

Зато је данас „matrix“ синоним и метафора за историјску демисију светског капиталистичког система и његов светски поредак корпоративне дистопије у коме се ова епохална трансформација одвија.⁴⁷ Зато се и данашњи концеп-

ово увођење појма „матрикс“ као синонима и метафоре за светски поредак корпоративне дистопије, представљао рат који су управо 1999. године САД и НАТО водили против СР Југославије. Тај рат сâм, био је, наиме (историјски, социјални, политички, етички, економски, културолошки...) „образац“, „матрица“, „matrix“, у коме је дошло до сусрета Маркса и Кејлија, а сам појам „matrix“ постао синоним и метафора за поредак корпоративне дистопије. Као „образац“, „матрица“, „matrix“, тај рат био је и обликован и вођен.

46 Immanuel Wallerstein: *On the end of Capitalism* (The sociologist and philosopher Immanuel Wallerstein talks about the end of capitalism, which he says has been happening over the past forty-odd years), Video, Territorial Scenarios and Visions for Europe, European Union. Part-financed by European Regional Development Fund Investing in Your Future 2011-2014, <http://www.et2050.eu/index.php/Wallerstein>.

47 О светском поретку корпоративне дистопије, писао сам и говорио на другим местима – Љубомир Кљакић: „Империја и њена пропаганда“, predavanje, Tribina Fonda Slobodan Jovanović, Kolarčeva zadužbina, Beograd, 28. april 2011, video, Youtube, <https://www.youtube.com/watch?v=eKkjZoGwxRY>; Љубомир Кљакић: *Криза. Корисни идиоти и колапс Србије*, Печат - Фонд Слободан Јовановић, Београд 2011; „Дијаболички смех смрти“, интервју са Љ.К., разговарао Александар Дунђерин, *Печат*, 22. децембар 2011, такође, *Global Research*, January 2012, <http://www.globalresearch.ca/ljubomir-kljaki-263-dijaboli-269-ki-smeh-smrti/28757>, као и друге е-адресе; „Контролисана дезинтеграција“, интервју са Љ.К., разговарала Дијана Ивановић, Геополитика 52, Београд, мај 2012, 54-58, такође *Global Research*, June 2, 2012, <http://www.globalresearch.ca/ljubomir-kljaki-263-kontrolisana-dezintegracija/31645>, као и друге е-адресе; „Разбијање Југославије и светски корпоративни поредак“, *Global Research*, November 29, 2012, <http://www.globalresearch.ca/razbijanje-jugoslavije-i-svetски-korporativni-poredak/5313469>, такође и више других е-адреса, штампано у, *Разбијање Југославије*, Зборник радова са истоименог научног скупа, приредили: Живојин Ђурић, Милош Кнежевић, Милан Јовановић, Институт за политичке студије

ти изласка из кризе које нуди корпоративни поредак преко своје либералне, демократске и декларисано социјалистичке фракције са њиховим политикама „центра“ и „левог центра“ – *пост-капитализам, когнитивни капитализам, инклузивни капитализам, дигитална економија*, итд. – и данашњи концепти различитих фракција левице који нуде више или мање радикалне системске алтернативе – *партиципативно друштво, колаборативно друштво, економија равноправних, мрежно друштво, политика против одрицања*, итд. – позивају на Марксов „фрагмент о машинама“ и његов „општи ум, *general intellect*“. Овај парадокс не треба да чуди, као што је то 1942. показао (и) Јозеф Шумпетер.⁴⁸ Наиме, сасвим у складу са Марксовим открићем из 1858, историјска криза капитализма, дакле историјска криза капиталистичког начина производње, свих његових института, начела и историјског идентитета, у свом последњем циклусу само-репродукује се,

(ИПС), Београд, 2012, 103-121; „Именоване је моћ. Светски поредак корпоративне дистопије и његов језик као средство потчињавања“, *Национални интерес*, Београд, 3, 2012, 101-116; „Magnum opus Imanuela Volerstina“, predgovor за Imanuel Volerstin: *Moderni svetski sistem*, 1-4, I-II, исто, IX-XXII; „Светска влада корпоративне дистопије“, *Политика*, 27. 09. 2014, додатак „Уметност, култура, наука“, 02; „Светска влада корпоративне дистопије, поново“, *Политика*, 27. 09. 2014, додатак „Уметност, култура, наука“, 02 (pod uredničkim naslovom „Светска влада је могућа“); „Поредак и алтернатива. Узорни случај српског мислиоца Светозара Стојановића. Прилог за историју идеја и људског карактера у доба историјске демисије светског система“, *Политема*, ФПН, Бања Лука, 8/ 2014, 329 -350, исто, у *Svetozar Stojanović, ličnost i delo*, priredila Mirjana Radojičić, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2015, 111-129; „Идеја светске власти и феудализација света“, интервју са Ј.К., разговарао Александар Лукић, *Печат*, 16. јануар 2015...итд.

- 48 „U drugom delu – *Može li kapitalizam ostati u životu?* – nastojao sam da dokažem da će se jedan socijalistički oblik društva neizbežno pojaviti iz isto tako neizbežnog raspadaња kapitalističkog društva. Mnogi čitaoci će se sa čuđenjem upitati zašto sam smatrao da je potrebna tako teška i složena analiza da bi se utvrdilo ono što sve više postaje opšte mišljenje, čak i među konzervativcima. Razlog je u tome što se, iako se većina nas slažemo u pogledu rezultata, ne slažemo se u pogledu prirode procesa koji uništava kapitalizam i u pogledu tačnog značenja koje treba pripisati reči ‚neizbežan‘. Verujući da je većina iznetih argumenata – kako u marksističkom tako i u popularnijem smislu – pogrešna, smatrao sam svojom dužnošću da uložim znatan napor i da ga tako isto nametnem i čitaocu, da bi se efikasno došlo do mog paradoksalnog zakљuka: kapitalizam uništavaju његова sopstvena postignuća.“ – Josip Šumpeter: *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, prevela: Vera Plić, predgovor (izdavača): dr Zoran Pjanić, Kultura, Beograd 1960, „Predgovor“ (Josip Šumpeter za prvo izdanje, Takonik, Konektikat, SAD, mart 1942), 17; „Deo II: *Može li kapitalizam ostati u života?*“, 99-239.

само-организује се, само-уобличава се, као светски поредак корпоративне дистопије.⁴⁹ Зато што имамо посла са поретком света који се, захваћен ентропијом и пропадањем, пошто је достигао свој историјски зенит, као и сваки други комплексни систем, неповратно креће по трајекторији само-укидања, и зато што је тај ритам догађаја постао очигледан, данас се на све стране говори о „крају капитализма”.⁵⁰

- 49 Andrew Reinbach: „Welcome to the United States of Dystopia”, *The Huffington Post.com*, June 16, 2010, http://www.huffingtonpost.com/andrew-reinbach/america-heres-your-dystop_b_615297.html; Rebecca Solnit: „American Dystopia, Fiction or Reality? Welcome to the 2012 Hunger Games. Sending Debt Peonage, Poverty, and Freaky Weather Into the Arena”, *TomDispatch*, May 1, 2012, http://www.tomdispatch.com/post/175536/tomgram%3A_rebecca_solnit_american_dystopia_fiction_or_reality; Rebecca Solnit, *TomDispatch*: „American dystopia more reality than fiction”, *CBS News*, May 1, 2012, <http://www.cbsnews.com/news/american-dystopia-more-reality-than-fiction/>; George Dvorsky: „Why modern society would appear completely dystopian to a visitor from the past”, *io9*, October 26, 2012, <http://io9.gizmodo.com/5955264/why-modern-society-would-appear-completely-dystopian-to-a-visitor-from-the-past>; Andrew O’Hehir: „America the Brave New World. The United States Is Realizing the Dystopian Nightmares of Our Best Science Fiction. As in Huxley, Philip Dick, and ‘The Matrix’, we chose the simulacrum of democracy and ‘freedom’ instead of the real things”, *AlterNet*, June 16, 2013, <http://www.alternet.org/civil-liberties/america-brave-new-world-united-states-realizing-dystopian-nightmares-our-best>; Nouriel Roubini: „Europe’s politics of dystopia”, *The Guardian*, 29 October 2015, <http://www.theguardian.com/business/2015/oct/29/europes-politics-of-dystopia>; William Mitchell: *Eurozone Dystopia. Groupthink and Denial on a Grand Scale*, The Lypiatts -UK, Northampton MA - USA, 2015...
- 50 J. K. Gibson-Graham: *The End Of Capitalism (As We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2006; Joel Kovel: *The Enemy of Nature: The End of Capitalism or the End of the World?*, Zed Books, London, 2007; Matt McCaffy: „Entrepreneurship, Economic Evolution, and the End of Capitalism: Reconsidering Schumpeter’s Thesis”, *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, 12, No. 4 (2009): 3-21, <https://mises.org/library/entrepreneurship-economic-evolution-and-end-capitalism-reconsidering-schumpeters-thesis>; István Mészáros: *The Structural Crisis of Capital*, Foreword by John Bellamy Foster, Monthly Review, New York, 2010; John Bellamy Foster and Robert W. McChensney: „Capitalis, the Absurd System. A View from the United State”, *Monthly Review*, Vol. 62, Issue 02 (June), New York, 2010, <http://monthlyreview.org/2010/06/01/capitalism-the-absurd-system-a-view-from-the-united-states/>; David Harvey: *The Enigma of Capital And the Crises of Capitalism*, Profile Books, London, 2011; Immanuel Wallerstein: *On the end of Capitalism* (The sociologist and philosopher Immanuel Wallerstein talks about the end of capitalism, which he says has been happening over the past forty-odd years), Video, *Territorial Scenarios and Visions for Europe*, European Union. Part-financed by European Regional Development Fund Investing in Your Future 2011-2014, <http://www.et2050.eu/index.php/Wallerstein>; David Harvey:

Једну такву прокламацију о крају капитализма представио је недавно, 17. јула 2015, и лондонски *Гардијан* у есеју свог економског уредника Пола Месона „The End of Capitalism Has Begun”, „Крај капитализма је почео”.⁵¹ Есеј је наишао на знатан одјек у међународној јавности, не без ваљаних разлога – *Гардијан* се налази у групи од неколико најутицајнијих, и веома референтних, гласила данашње корпоративне левице, а сам аутор есеја потврђује тај углед будући да овде заступа сет тренутно доминантних идеја о карактеру света у коме живимо ове исте корпоративне левице.

Као што је пре 500 година капитализам заменио феудализам, сада капитализам уступа своје место *пост-капитализму*, каже Месон. Постојећи капитализам неће бити укинут техникама усиљеног марша технологије, него ће га укинути „нешто“ што је од њега (постојећег капитализма) много динамичније и што ће, иако је на први поглед готово невидљиво, са својим новим вредностима и својим новим приступом производњи, потпуно преобликовати затечену

Seventeen Contradictions and the End of Capitalism, Profile Books, London, 2014; Richard Koch: „The End of Capitalism”, The Huffington Post, January 14, 2014, http://www.huffingtonpost.com/richard-koch/the-end-of-capitalism_b_4593969.html; Naomi Oreskes, Erik M. Conway: *The Collapse of Western Civilization: A View from the Future*, Columbia University Press, New York, 2014; Wolfgang Streeck: „How Will Capitalism End?”, *New Left Review* 87, May-June 2014, <http://newleftreview.org/II/87/wolfgang-streeck-how-will-capitalism-end>; Andrew Wilks: „Towards a Socialist America”, Huffington Post, 11 November 2014, http://www.huffingtonpost.com/andrew-wilks/towards-a-socialist-ameri_b_5898248.html; Naomi Klein: *This Changes Everything: Capitalism vs. The Climate*, Simon & Schuster, New York, 2015; Robin Chase: *Peers Inc: How People & Platforms are Inventing the Collaborative Economy & Reinventing Capitalism*. Public Affairs, imprint of the Perseus Books Group, New York, 2015; Derek du Preez: „Sharing economy = end of capitalism? Not in its current form”, *Diginomica*, August 17, 2015, <http://diginomica.com/2015/08/17/sharing-economy-end-of-capitalism-not-in-its-current-form/#.VnKAv17W1U4>; Chris Dite: „Automation, unemployment, and the ‘End of capitalism’”, Socialist Party Australia.Org, October 6, 2015, <http://www.socialistpartyaustralia.org/archives/7805>; Hans Rollman: „What Can Mushrooms Tell Us About the End of Capitalism? ...”, Pop Matters, 14 December 2015, <http://www.popmatters.com/column/what-can-mushrooms-tell-us-about-the-end-of-capitalism/...>

51 Paul Mason: „The End of Capitalism Has Begun”, *The Guardian*, 17 July 2015, <http://www.theguardian.com/books/2015/jul/17/postcapitalism-end-of-capitalism-begun>;

економију. Ово „нешто“, за Месона је *пост-капитализам*. Процес успостављања *пост-капитализма* увелико је у току. *Пост-капитализам* не само да убрзава спољашње потресе којима је друштво изложено, него и утиче на појаву нове врсте људских бића – *a new kind of human being*, каже Месон.

Три групе промена које се одигравају, или су се већ догодиле, омогућиле су успостављање *пост-капитализма*:

Прво: редуковање потребе за људским радом због аутоматизације, дигитализације и роботизације процеса производње и радног процеса уопште; граница између рада и слободног времена се замагљује, постаје порозна; однос између уложеног рада и плате за тај рад постаје слаб, лабав; текући талас аутоматизације – тренутно невидљив, будући да наша социјална инфраструктура не може да се носи са његовим последицама – увелико ће смањити количину потребног живог рада, али ће ово смањење количине потребног рада истовремено осигурати пристојан живот за све.⁵²

52 Тенденцију пада људског радом у процесу производње услед утицаја науке и технологије о чему је Маркс писао 1858. у *Основама критике политичке економије*, амерички нобеловац руског порекла Василиј Леонтијев разматрао је осамдесетих година 20. века у светлости дотадашње аутоматизације и резултата првог таласа компјутеризације; в. Vassily Leontief : *Long-Term Impact of technology on Employment & Unemployment*, National Academy of Engineering, New York, 1983; *The Future Impact of Automation on Workers*, co-authored with F. Dvein, Oxford University Press, Oxford, New York... etc., 1986. Промена је постала очигледна 1995, у тренутку првог таласа револуције коју су покренуле информационе технологије; проблем је тада осветлио амерички економиста Цереми Рифкин; в. Jeremy Rifkin: 1995, *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*, Putnam Publishing Group, New York, 1995. Данас, двадесет година после Рифкинове књиге, пад живог људског рада у производњи, услед примене информационих технологија, има драматичне размере; истраживање Фреја и Осборна из 2013, показује да ће у току наредних 5 до 10 година, дакле 2018 - 2023, чак 47% запослених (тада, 2013) у САД и земљама ЕУ, остати без посла услед чињенице да ће дигиталне технологије и роботи преузети њихове послове (у мање развијеним чланицама ЕУ, као што је то, на пример, Румунија, чак 62% запослених ризикује да из истих разлога остане без посла у наредних 5 до 10 година, показује налаз истраживања бриселског Brougela); в. Carl Benedikt Fray, Michael Osborn, paper: *The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computation*, Oxford University Workshop „Machine & Employment“, September 17, 2013, http://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf. О истом проблему драматичног пада живог људског рада из веома оптимистичке технократске перспективе, Erik Brynjolfsson & Andrew McAfee: *Race against Machine: How Digital Revolution is Accelerating Innovation, Driving Productivity, and Irreversibly Transforming Employment of the*

Друго: информација нарушава способност тржишта да формира цене – тржиште се, наиме, регулише на основу принципа несташнице (понуда и потражња за робама и радом), док се информација заснива на принципу обиља и његовог непрекидног раста; стога је одбрамбени механизам система да формира монополе – гигантске компаније високе технологије – у размерама које нису виђене за протеклих 200 година; међутим, ови монополи не могу трајати дуго; ове компаније, наиме, уместо да омогуће слободно коршћење идеја, са изградњом својих монополских пословних модела и поделом вредности на основу поробљавања и приватизације свих информација које друштво *proizvodi* („all socially produced information”), граде крхко корпоративно здање које је у супротности са најосновнијим потребама човечанства.

Треће: спонтани раст *удружене производње – collaborative production*: робе, услуге и организације појављују се, а да више не реагују на диктат тржишта и управљачку хијерархију; доказ је највећи информациони производ на свету – *Википедија* – који су волонтери направили бесплатно па су тако укинули дотадашњу енциклопедијску индустрију, а рекламној индустрији су смањили приход за око 3 милијарде USD годишње.

На основу овога, *Гардијанов* уредник сматра да се потпуно успостављање *пост-капитализма*, односно спас капитализма, може очекивати око године 2075. Месон се у свом есеју, такође позива на Марксов „фрагмент о машинама“, односно на импликације за које мисли да из тог фрагмента следе, а могу бити аргумент у твари коју заступа.

Осим што је и сам констатовао да је „крај капитализма... почео” – премда у случају *краја капитализма*, као што је то већ речено, имамо посла са динамичним и комплексним догађајем који траје већ 40 година и који ће, сва је прилика,

Economy, Digital Frontier Press, MIT Sloan Experts, 2012; Research Brief, The MIT Center fo Digital Business, January 2012; http://ebusiness.mit.edu/research/Briefs/Brynjolfsson_McAfee_Race_Against_the_Machine.pdf; Erik Brynjolfsson & Andrew McAfee: *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*, W. W. Norton & Company, New York, 2014; David Rotman: *How Technology is Destroying Jobs*, MIT Technology Review, June 12, 2013, [http://www.technologyreview.com/featuredstory/515926/how-technology-is-destroying-jobs/...](http://www.technologyreview.com/featuredstory/515926/how-technology-is-destroying-jobs/)

трајати и наредних 30 година– Месон својим читаоцима није понудио нове погледе на перспективу/перспективе човечанства, а нарочито не идеје о могућим и другачијим расплетима драматичног историјског заплета о коме пише. Разуме се, трагање за алтернативом светском (капиталистичком) систему који се у облику светског поретка корпоративне дистопије неповратно разлаже у вртлогу своје историјске демисије, није једноставно предузеће. Напротив.

Зато на Волерстиновом трагу продуктивну истраживачку стратегију у овој ствари и називам *стратегија Ешер*.⁵³ Раскошну и подстицајну визуелизацију ове стратегије обезбедили су Умберто Еко и његово *Клатно*. Реч је о оној сцени у којој главни протагонисти Ековог романа *Фукоово клатно* (Казаубон, Белбо, Диоталеви, у друштву рачунара Абулафија),⁵⁴ расправљају о озбиљним, често непремостивим тешкоћама и ограничењима, са којима се суочава свако ко се упусти у трагање за *истином*⁵⁵ – образац, матрица, унутра-

53 Љубомир Кљакић: *Стратегија Ешер/ Срби и Американци у светским пословима кроз историју и отворена питања будућности. Дуги 16. век и Дуги 21. век. Ритам историје, једно клупко коња, Њутн, Кондратјев, Бродел, Волерстин и други. Година 2050. Наука открива и рефлектује апсоксимације, а методологија парадоксалних обрта и релација у томе помаже*, (1-139), Beograd 2004, e-izdanje, Scribd.com, Published by: Kljakic on Sep 12, 2010, <http://www.scribd.com/doc/37296972/Љубомир-Кљакић-СТРАТЕГИЈА-ЕШЕР>

54 Umberto Eco: *Fukoovo klatno*, Boletra, Beograd 1988, 34 - 41; овде према новом издању, Umberto Eco: *Fukoovo klatno*, Plato, Beograd 2008, 40.

55 „... Шта да радиш са двадесет и четири Божја имена? Зар мислиш да наши мудраци то нису израчунали? Узми па прочитај *Књигу Постања*, шеснаести ред, четврта глава. А нису имали рачунаре. ’Два камена граде две Куће. Три Камена граде шест Кућа. Четири Камена граде двадесет и четири куће. Шест Каменова гради седамсто двадесет Кућа. Седам Каменова гради пет хиљада и четрдесет Кућа. Одатле идеп даље и размишљаш о ономе што уста не могу да изговоре и ухо не може да чује.’ Знаш ли како се то данас зове? Факторијални рачун. А знаш ли зашто те Традиција упозорава да је боље да се ту зауставиш? Зато што у случају да Божје име има осам слова, било би четрдесет хиљада комбинација, а у случају да има десет слова, три милиона и шесто хиљада, а твоје једно име би имало готово четрдесет милиона комбинација, и треба да будеш захвалан што немаш *middle initial*, као Американци, иначе би било преко четири стотине милиона комбинација. А да Божје име има двадесет и седам слова, колико постоји у хебрејском алфabetу, пошто нема самогласника већ двадесет и два гласа и пет варијаната, број његових могућих имена имао би 29 цифара. Али, морао би да узмеш у обзир и понављања, јер не можеш да искључиш да Божје име буде на пример слово Алеф које се понавља двадесет и седам пута, тада ти ни факторијални рачун више не би био довољан и морао

шњи, добро скривени, невидљиви логос који је јачи од свих својих спољашњих облика, интегрисана апстракција, тачка која се означава са „0“, сâм Бог, за кога Еко налази метафору у клатну.⁵⁶ Али, расправа ове четворице (Казаубон, Белбо, Диоталеви, у друштву рачунара Абулафија) није само слика по избору овог писца. Ова расправа, наиме, преноси једну веома важну поуку. Када се у трагању за *истином* нађемо пред непремостивим тешкоћама и ограничењима, добро је да се вратимо на почетак, саветују нам Казаубон, Белбо, Диоталеви, у друштву рачунара Абулафија. Зато је потребно да и овде, пре него што разматрање о Марксовом „фрагменту о машинама“ и његовом „општем уму, *general intellect*“ у свету корпоративне дистопије буде настављено, читаву ствар осветлимо полазећи од самог почетка. А то значи да је потребно да се вратимо на услов и темељ свих ствари, на људску свест и њену моћ.

Литература

- Andrew Reinbach: „Welcome to the United States of Dystopia”, *The Huffington Post.com*, June 16, 2010, http://www.huffingtonpost.com/andrew-reinbach/america-heres-your-dystop_b_615297.html
- Bertrand Russell: *An Outline of Philosophy*, Unwin Paperback, London, 1927, 281; наведено према, *The Bertrand Russell Dictionary on Mind, Matter & Morals*, edited, with an Introduction, by Lester E. Denonn, (1952), A Citadel Press Book, Carol Publishing Book, New York, 199392.

би да израчунаш двадесет седам на двадесет седми степен, чини ми се да то износи 444 милијарде милијарди милијарди могућности, тако нешто, у сваком случају број који ма тридесет и девет цифара.“ Умберто Еко: *Фукоово клатно*, ново издање, исто, 40.

- 56 „Поздрављамо се на вратима ’Реле Кристин’, на два корака од историјски познате Ри де Гран Огистен. Постављам му последње питање: шта је за њега, у ствари, клатно? Еко се игра кључевима од себе и каже: ’Зар нисте схватили? Оно је метафора Бога.’“ в. „Мој план. Интервју Фердинанда Адорната са Умбертом Еком у Паризу, на местима на којима се догађа радња његовог романа“, *Књижевна критика*, 2, март-април 1989, стр.40.

- David Morier Evans: *The history of the commercial crisis, 1857-1858 and the stock exchange panic of 1859*, Groombridge, London, 1859, Internet Archive, <https://ia801409.us.archive.org/28/items/historyofcommerc00evan/historyofcommerc00evan.pdf>
- Fernan Brodel: *Podela prostora i vremena u Evropi*, prevod [Fernand Braudel: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle*]
- Immanuel Volerstin: *Moderni svetski sistem 1-4*, CID, Podgorica, 2012.
- Jeremy Rifkin: 1995, *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*, Putnam Publishing Group, New York, 1995.
- K. Gibson-Graham: *The End Of Capitalism (As We Knew It): A Feminist Critique of Political Economy*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2006.
- Karl Marx, Feidrich Engels: Dela, MED, 1- 46, Institut za međunarodni radnički pokret - Prosveta, Beograd 1968 - 1979.
- Karl Marx: *Kapital, I-III*, 21, 22, 23, Kapital I, 13. glava - Mašine i krupna industrija. IV odeljak, 7, 21, 1977.
- Karl Marx: *Osnovi kritike političke ekonomije* preveli: Branko Petrović, Gajo Petrović, Moša Pijade, predgovor: Gajo Petrović, (19) VII-XX, 19-20, Beograd, 1979, 20, „Drugi deo [Odeljak 11. [Strojevi i nauka u službi kapitala]]“.
- Marija Janjion: *Romantizam, revolucija, marksizam*, Nolit, Beograd, 1976.
- Mile Vitorović, *Svetski kapitalistički sistem. Od privrede sveta do svetske privrede*, priredili: Dušan Pirec, Miomir Jakšić, Ekonomika, Beograd, 1987, 59-127e, I-III, Armand Colin, Paris, 1967 (I), 1979 (II,III), III, 11-70.
- Paul Mason: „The End of Capitalism Has Begun“, *The Guardian*, 17 July 2015, <http://www.theguardian.com/books/2015/ju>
- Vassily Leontief : *Long-Term Impact of technology on Employment & Unemployment*, National Academy of Engineering, New York, 1983.
- Vladimir Vernadsky: *The Biosphere*), Synergetic Press, Oracle, Arizona, 1986.
- Љубомир Кљакић: *Стратегија Ешер/ Срби и Американци у светским пословима кроз историју и*

отворена питања будућности. Дуги 16. век и Дуги 21. век. Ритам историје, једно клупко конца, Њутн, Кондратјев, Бродел, Волерстин и други. Година 2050. Наука открива и рефлектује апроксимације, а методологија парадоксалних обрта и релација у томе помаже, (1-139), Београд 2004, e-izdanje, Scribd.com, Published by: Kljakic on Sep 12, 2010, <http://www.scribd.com/doc/37296972/Љубомир-Кљакић-СТРАТЕГИЈА-ЕШЕР>

Љубомир Кљакић: *Студије будућности 1987-2004*, Народна књига-Алфа, Београд, 2005.

Ljubomir Kljakic

*KARL MARX'S 'GENERAL INTELLECT' AND
UMBERTO ECO'S PENDULUM IN THE WORLD OF
CORPORATIVE DYSTOPIA*

Resume

The paper discusses the actuality of Karl Marx's concept of "general intellect" (A Contribution to the Critique of Political Economy, 1857-1858) within the current historical demission of the world (capitalist) system, or the "end of capitalism". In the course of the last forty years that process takes place in accordance with Marx's discovery that "Capital ... is working on its own abolition as a form which masters production". "The end of capitalism", i.e. historical demission of the world (capitalist) system is manifested on the one hand as world order of corporative dystopia, and at the same time on the other hand as the world fourth revolution. Central role in this has Karl Marx's "general intellect".

Keywords: Karl Marx, capitalism, pattern, "fragment about machines", "general intellect," the end of capitalism, The Fourth Revolution, the political economy of information, alternatives, Umberto Eco.

Овај рад је примљен 8. децембра 2015. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 15. јануара 2016. године.